

Descartes'ın Epistemolojik Perspektifi

Karl Vorländer

Descartes felsefesinin çıkış noktası en açık bir şekilde, *Regulae ad directionem ingenii* (1)'de görülebilir. Gerçekten de bu gençlik yazısı tarihsel bakış açısından sonraki metafizik prensiplerine bir yol açar ve 1628-29 yıllarındaki durumunu gösterir. Fakat kendince uygun ifadeyle, daha bu sıralarda belli olmaya başlamış olan kendisine özgün yöntemini, temel düşüncelerini "kaideler"inde (2) sonraki metafiziğinden daha saf bir şekilde kapsar.

Hristiyan toplumların felsefesinde bu eserde olduğu gibi, daha hiçbir zaman ve hiçbir yerde bütün baskılardan kendini kurtarmış bilgi için bir dayanma noktası bu derecede bir kararlılık ile araştırılmamıştır. Descartes "Kural VIII"de tam anlamıyla gerçeği araştıran kimse hayatında en az bir kez şu soruyu sormalıdır diyor: Gerçek nedir? İnsani bilgi nedir? İnsani bilginin sınırı nedir? Bunları yanıtlamak olasıdır; çünkü biz bu yanıtları Platon ve Aristo'dan almak zorunda değiliz. Biz onları *bizzat kendimizde* buluruz. *Maddenin* varlığı, genelde konuların farklı olmasına rağmen daima aynı kalan *ussal bilgi*de bulunur. Us çeşitli konuları aydınlatan ve hiçbir zaman onlardan aydınlık almayan biricik güneş gibidir. Fakat bilginin bu ışık seçici kuvveti neyden ibarettir. İşte o yalnız, maddeyi "us tarafından kavrandığı şekilde, belirli bir düzene koyan" ve kompleksten basite doğru giderek onları birbirleriyle genel anlamda bağlayan *yöntem*den ibarettir.

Geometri ve aritmetik bu tür yöntemsel bilginin en önemli örnekleridir. Bunlar bütün bilimlerin en güvenilir ve en açık seçik olanıdır. Matematik "bizim araştırdığımız gibi bir yönteme" yani basitliği ve açıklığı ile kendiliğinden ortada olan bir yönteme sahiptir. Genellikle doğru da apaçık ve basittir. Hakikat araştırmasına ulaştıran tek yolu bize matematik gösterir. Analitik geometride olduğu şekilde "bütün matematik oyunları", bilinmeyen bilinen var saymak ve sonra bunu yani konu edilen şeyi ve hatta bilineni "sanki bilinmiyormuş gibi", kesin yöntemi bir şekilde türetmekten ibarettir. Görülüyor ki en başta önemli olan çoğunlukla aldatan tecrübe değil, *tümenden gelim*

yöntemidir. Ancak böyle olmakla beraber tüme varıma, bir kavramın ikinci dereceden çeşitlerine sınıflandırılmasındaki tamamlılık için ihtiyaç vardır. Fakat tüme varım en sonunda yalnız tündengeline indirgenmekle kalmaz, aynı zamanda ona dayanır. Gerçekte doğru bilgi tecrübe ile de kanıtlanmış olmalıdır, fakat dayandığı şey kavramların zorunlu bağlantısıdır. Bu kavramların kaynağı ise “yalnız usun ışığında” meydana gelen “salt zihin”dir (*mens pura*). Bunun bir diğer anlamı da “tinsel sezgi”dir (*intuitus mentis*); çünkü biz ilk temel doğruları, konuları “aynı eylem” ile kavrayan araçlı bir sağlam bilgi ile sezinleriz. Bunun için de örnek yine matematiktir. Tümden gelim bu ilk öğelerden başlayan süregelen ve hiçbir yerde kesintiye uğramayan bir bilgi zinciri meydana getirir. Descartes daha yirmi üç yaşında iken anı defterine şu sözleri yazmıştır: “Bilimlerin zincirini göz önünde bulunduran bir kimse için, bunlara ussal olarak hakim olmak, sayıların zincirini ezberlemekten daha zor gelmeyecektir.” Bu tümel bilgi (*universalis sapientia*) bütün bilgilerin özüdür.

Astronomi, müzik, mekanik ve optikte uygulanan ölçü ve düzen bilgilerinin esası, matematiktir ve bu özel, tekil nicel bilimleri tekrar bütün nitelikler hakkındaki bilgilerin esasıdır. Descartes’ın bütün doğanın mekanikliği görüşüne (“benim için doğada her şey matematiksel tarzda gerçekleşir”) sevk eden ve onu hem skolastiklerden ve hem Bacon’ın tecrübe yönteminden kesin olarak ayıran bilginin eleştirisinin ölçüsüdür. Descartes’ın mantığı bilgi ve araştırma mantığıdır, yoksa maddenin bir sınıflaması değildir.

Bilgi görüşüne ait aynı temel düşüncelere Descartes’ın sonraki yapıtlarında da rastlanır (*Discours, Méditations, Principia, Inquisito, Recherche* ve matematik ve doğa bilimlerine ait bazı yazılar). Bunlarda da defalarca hayatta bir kere geleneklere dayanan düşüncelerden kendimizi kurtarmamız ve yeni temellere dayanan yeni bir bilgi binası kurmamız gerektiğinden söz eder. Us tamamen kuşku götürmez bir kesinlik talep eder, bilim ise kesin ve apaçık bilgidir (*De omnibus dubitandum est*). Oysa, henüz felsefede, kuşkulanılmayacak bir şekilde kesin hiçbir şey yoktur. Duyuların bizi aldattığı kesindir-örneğin rüyalar- ve hatta matematiksel düşünmenin kesinliği yani bizim dışımızdaki konular ile birbirine uygun durumda olması halinde her şeye gücü yeten bir ifritin bizi aldatması **mümkündür**. Fakat Descartes yalnızca kesin olana erişmek için kuşku duyar ve şunu göstermek ister ki, kesin bilgi duyularda da değildir ve ancak “apaçık olan” tasavvurlara sahip olan zihindedir. O çok önemli önermesi *cogito ergo sum* (*je pense donc je suis*), ona göre yalnız yöntemsel hareket noktasıdır. Bütün kuşklara

rağmen kesin olan **düşündüğüm** ve düşünen bir cevher olduğumdur (*une chose qui pense*). Fakat bunu doğrudan doğruya “tecrübe”, “usun sezgisi”, her insanda aynı şekilde mevcut olan zekanın “salt veya doğal ışığı” ve bir “açık ve seçik tasavvur” (*perception claire et distincte*) sayesinde biliyorum.

Skolastikleri anımsatan, fakat bilgi görüşü anlamında anlaşılması gereken doğal ışık (*lumen naturale*) ve aynı zamanda daha çok kullanılan açık ve seçik tasavvur anlatımı Descartes felsefesinin hareket noktası kabul edilmelidir. Madde bütünüyle tasavvurlardan ibarettir. Fakat yalnız “açık ve seçik” (*clair et distinct*) olarak bilinen gerçek kabul edilebilir ve yalnız **gerçek** ve **varolandır**. Yalnız açık ve seçik tasavvurlar doğru bilgiyi ve böylece gerçek varlığı meydana getirir. Descartes ruhta hazır ve belirgin (*manifeste*) tasavvurlara “açık” ve tamamen diğerlerinden ayırt edilebilen bilgilere de “seçik” diyor. Fakat (*Principes* I. s. 45) yalnız bu tanımlarla bir şey yapma imkanı yoktur. Bu tanımlarla ancak, matematiksel ve fiziksel örnekleri, açık ve seçik bilginin ilk örneği diye gösterilen ve metafiziğe uygulanması gereken yöntemi işaret ederlerse değer kazanır.

Discours de la méthode ile beraber Géometri, Météorologie, Optique yayınlanıyor. Bu da bize bilgi görüşüne ait prensiplerin, bizzat kendisi tarafından gayretle ortaya konan **matematik ve doğa bilimi** sahalarına uygulandığını gösterir.

Aritmetik ve geometri bilginin temel bilimi (*grundwissenschaft*) için örnektir. Her ikisinin de temel yöntemi yani sayıların bağlanması, bütün bilimsel düşüncelerin yöntemi ve “bütün doğruların kaynağı”dır. Bütün miktar belirlenimleri için şart, homojenliği daha geniş bir anlamda ifade eden boyut (*dimension*) kavramıdır, ki bu da bizi sonunda karşılaştırılabilen şeylerin “ortak mahiyetine” yani birliğe iter. Basit genellikle bileşiği oluşturan şarttır. Çizgi için noktanın şart olması gibi. Salt düşünceyle duyuusal sezgi arasındaki bağlantıyı ölçü (*mesure*) kavramı sağlar. Descartes’ın Gassendi ve Hobbes’a karşı şiddetle öne sürdüğü şekilde matematiksel varlıklar (şekiller ve sayılar) “dışımızda” bulunmasalar bile **vardırlar**. Başka türlü düşünmek “usu susturmaktır”. Fakat benim fiziğim saf matematiğe yaklaşımdan başka hiçbir şeye bu şekilde kuvvetle istek duymaz. Duyular aracılığıyla verilen bir şeyi üçgen olarak bilmemiz için, üç parçaya ayırma fikrinin daha önce bulunması şarttır. Matematiğin şeyi nesnel geçerliliği doğanın varlığına bağlı değildir.

Buna karşılık matematiğin sağlanması ancak **doğa bilgisindedir**. Doğanın konusu, yani madde, öncelikle (*Principes* II. 4 ff.) salt ma-

tematiksel niteliklerle, yani yalnız uzunluk, genişlik ve derinlik gibi ölçülerle belirlenir. Duyum ve onunla beraber katılık, renk, ağırlık, gibi duyuşsal niteliklerden vazgeçilmiştir. Descartes'ın sonunda maddeyi indirgediği duyularla algılanamayan küçük tanecikler (atom görüşü), Demokritos'un atomları gibi sırf geometri kavramlarıdır. Fakat mekanda cisimlerin tekliği gerçeği (belirlilik) problemi yalnız salt matematiğin araçlarıyla çözülemez. Buna hareket kavramı (yer değişimi) katılmalıdır. Fakat bu da mantık (değişim kategorisi) ve geometride (yer) önceden hazırlanmış gibi gözükmektedir. Doğada her türlü değişim yalnız *hareket* ve nicelik itibarıyla daima eşit kalan mekansal dağılımın değişimidir. Hareket miktarının saklanan enerjisi hakkındaki esas kanun "Tanrının yaratabileceği" bütün "mümkün" dünyaları kapsar. Artık bu dünyalardaki bütün doğa olayları çarpma ve basınç yardımıyla tamamen mekaniksel bir şekilde açıklanır. Fakat bunlar basit duyuşsal bir şekilde değil, sırf kavramsal (*begrifflich*) bir şekilde, yani bitişik mekanlarda bulunan hareket miktarlarının bir paralelliği şeklinde tasavvur edilebilir. Böylece "madde" olarak adlandırılan şeyler arasındaki karşıt etkiler duyumlar aracılığıyla açıklanmıyor ve ancak salt geometrisel bir sezikle oluşuyor (*konstruiert*). Bundan dolayı Descartes'ın görünürdeki maddeciliği, gerçekte, bilimsel fikirciliktir.

Yalnız gökyüzünün değil, aynı zamanda Dünyanın da *mekanikini* yapmaya ilk kez girişmek Descartes'ın bir başarısıdır. O bundan başka yalnız inorganik doğayı değil, aynı zamanda, organik doğayı da bilinçli etkinliğin sınırına kadar mekaniksel bir tarzda açıklamayı denemişti. Yalnız astronomi değil, hatta fizyoloji de, "ruh" için yer bırakmayan tamamen mekaniksel bir bilim olmalıdır. Descartes, Harvey'in kanın dolaşımı hakkındaki buluşunu ilk kabul eden ve sinir fizyolojisi alanına uygulayanlardan biridir. Descartes daha o zaman tepkisel hareketlerin (*reflexbewegungen*) tasvirini yapıyor. O, Rönesans düşünürleriyle, doğa olaylarının en basit ve en açık prensiplere geri çevrilmesi (*réduction*) gerektiği düşüncesine uyar ve doğa bilimi kurucularının, kimi doğa görüşlerini katılır; gerçekte o kiliseye karşı, mekaniksel evrim görüşünü, yalnız mümkün bir evrim tarzı olarak gösterir ve bazen bir "doğüstü aydınlanma"dan (*lumen supranaturale*) söz eder, gerçekte bu evrim sırasının sonunda Tanrının değişmezliği prensibi vardır, fakat Tanrı ona göre yalnız bir *deux ex machina*, bir güç durum karşısındaki çaredir. Aslında doğa bizzat kendi araçlarıyla açıklanabilir ve onun kanunları, mekanik kanunlarının aynısıdır (*Discours V*, 14). Atom görüşünün yayılması

Paris Parlamentosu tarafından idam cezasıyla (!) yasaklandığı zamanlarda -4 Eylül 1624'te- Descartes'ın etkin olma olanağını elden çıkarmak istemediği taktirde gerçeği örtmesi gerekirdi. Fakat cümlelerine eklemeyi uygun gördüğü teolojiye dair gerekli gereksiz sözlerle rağmen, Descartes anlayışı ve dili itibariyle tamamen çağdaştır. 1640 senesinde Cizvitlerle tartışmaya girmeye mecbur olduğu zaman, mektupla arkadaşı Marsenne'den skolastiklere dair bir el kitabı tavsiye etmesini rica ediyor ve yirmi seneden beri hiçbir skolastiği okumadığını söylüyor! Fakat o bir reformist cesaretine sahip değildi.

Bilincin bütün hakikatlerin tek kaynağı olduğuna dair Descartes'ın iddiası ne derece önemsenirse önemsensin, onun asıl değeri Augustinus'un düşünen benin kendisine özgü kesinliğine dair bu düşüncesini yenilemiş olmasında olmayıp, ancak bilgiyi eleştirerek matematiksel doğa bilimlerinin prensipleri ve yöntemlerini derinleştirmiş olmasındadır. Fakat bunun uygulanmasında genellikle yanlış yollara sapmış olması ve acele ve o zamanki bilimlerin durumu dolayısıyla açıklanabilen bir takım varsayımlar sonucunda haklı itirazlara maruz kalmış olması eleştiri bilgisine ait temel prensiplerin açıklığını eksiltmez. Ancak bundan daha olumsuz olan bir şey, araştırmasının gelişmesi esnasında bu temel prensibi metafizik perspektiflerle doğmuş olmasıdır.

* Bu yazı, Dr. Orhan Saadettin (İstanbul Dar'ül-fünunu Edebiyat Fakültesi) tarafından Osmanlıca'ya çevrilmiş olan Karl Forlander'in yazmış olduğu *Felsefe Tarihi* adlı yapıtın ikinci cildinden alınmıştır. Kitap "İstanbul Dar'ül-fünunu Edebiyat Fakültesi Neşriyatı"ndan Osmanlı alfabesiyle 1928 yılında yayınlanmıştır. Önder Kosbatar tarafından latinize edilmiş ve çağdaş Türkçe'ye çevrilmiştir.

Dipnotlar:

- (1) Descartes bu yapıtını tamamlayamadan ölmüş, yapıt 1701 yılında basılmıştır. (Ö.K)
- (2) 1637'de yayınlanmış olan "Essais Philosophiques"den bahsediliyor. Bu yapıt "*Discours de la Methode*", "*La Dioptrique*", "*Les Météores*", "*La Géometrie*" adlı dört "kaide"den oluşmuştur. (Ö.K)